

"לזאת יקרא אשה כי מאיש קחה
זאת" (בראשית ב, כג).
"כי יקח איש אשה" (דברים כ"ד, א)
לזכות לקוחתי שליטי"א

קניית אשה – (תחילת מסכת קידושין)

מפתח העניינים:

מבוא

הקדמות

- א. כנות הדיון
- ב. שיטת הדיון
- ג. הקדמת רקע - האשה כשפחה

פתיחה: קניין אשה לפני הנשואין

בראי עריכת המשנה

- א. קניין האשה לפי המשנה
- ב. סידור משניות פרק ראשון - קשיים
- ג. שיטת הרב י. שביב
- ד. הסבר עריכת פרק ראשון

הגמרא:

- א. השימוש בלשון דרך ע"מ להצביע על ביאה
- ב. השימוש בלשון שלוש
- ג. שימוש בלשון קידושין
- ד. שימוש בלשון קניין

תוספות דיון בעלי התוספות

כנסת ישראל - כלתו של הקב"ה

ריקוד החתן והכלה

הקניין בעולמם של חז"ל

צורך בקניין האשה

מבוא

"שפחה לשמשו"¹ - הגדרה זו בראשונים, מני רבות, מצביעה על כך שמוסד הנישואין הפותח בלשון קניין - "יקח איש אשה"² - עניינו רכישת אשה. במילים אחרות, האשה היא אוביקט כמו כל עבד, גם אם במעמד גבוה, היא מכשיר הממלא תפקיד אצל השולט בו "והוא ימשול בך"³.

לענין זה העסיק את חז"ל, וזאת בניגוד לתפיסה, שבחז"ל משתקפת התפיסה החברתית של זמנם בעניין מעמד האשה (המצויה אף בתקופת המקרא ובמקרא עצמו). אנו נשתדל לברר את גישת חז"ל במשנה ובתלמוד בסוגיה זו.

המפתח לברר את גישת חז"ל בסוגיה זו הוא הסוגיה הראשונה במסכת קידושין, המשקפת, כפי שנראה, את תפיסת רבי, הבאה לידי ביטוי בסידור פרק ראשון בקידושין. כך ששם יתמקד הברור.

הקדמה א' - כנות הדיון

ישנה תפיסה קדומה ומקובלת, שהשקפת חז"ל ובעקבות זאת ההלכה, נוסדו על פי המקובל בעולם בזמנם של חז"ל בנושא מעמד האשה. אני חושב שזה נכון שזה גורם דומיננטי, אולם זה טעות להסביר את כל דבריהם כנובעים מתוך זווית הסתכלות שוביניסטית.

מאידך, ההזדהות עם חז"ל מובילה אנשים יראי שמים לנקיטת עמדה מתגוננת⁴ ע"מ להצדיקם מוסרית עקב בושא מעמדת חז"ל, או התכחשות לנחיתות האשה, והפלייתה בחברה הדתית, ויוצא שהם מציגים את הדברים אחרת ממה שחז"ל באמת סברו⁵.

"לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר כבגלוי, ומודה על האמת, ודובר אמת בלבבו"⁶ אנו ננסה לחלק בין הדיון מה חז"ל סברו לבין מה ראוי להיות הגישה לגבנו, ההולכים לאור חז"ל, כשיש להדגיש כי לא תמיד הדברים זהים - "יפתח בדורו כשמואל בדורו".

1. רבי שם טוב בן אברהם גאון, תלמיד של הרשב"א - בחיבורו "המגדל עז" שהוא הפירוש הראשון על משנה תורה של הרמב"ם. הציטוט הוא בבאורו לרמב"ם הלכות אישות פרק ד הלכה א.

2. דברים (כ"ב, יג), (כ"ד, א).

3. בראשית ג, טז.

4. אפולוגטית.

5. יש שעושים זאת במה שהם רואים כמערך הסברה לחז"ל אף שהם סוברים שחז"ל לא סברו כך באמת. הם מרצים ומציגים נושא לציבור בהתאם לרגישותו לעניין, כמעין "משנים מפני השלום" כאלו שכשמרצים על נושא "פטור נשים ממצוות" בפני נשים, יסבירו שהיא פטורה ממצוות כי היא לא צריכה אותם עקב עליונותה, ולעומת זאת בין גברים מסבירים שזה עקב תפקידם המשני.

9. תנא דבי אליהו פרק כ"א.

בדורו של יפתח צריך ללכת "אל השופט אשר יהיה בימים ההם" שיכול להתאים את ההלכה לראוי לימים ההם.

רבי לוי יצחק מברדיצ'ב⁷ מסביר שאליהו יתרץ קושיות ובעיות, ולא משה רבנו, אף שמופיע שמו יקום אז לתחייה⁸, כי אליהו שלא מת מכיר את המציאות השוררת וזה תנאי בסיסי לדון דין אמת לאמיתו⁹.

הקדמה ב' - שיטת הדיון

בתקופת המשנה קודם דיוני הגמרא היתה המשנה חיבור העומד בפני עצמו. אי לכך גם כיום, אחרי שהתלמוד ביאר את הדברים, אחד מתחומי הלימוד של התורה הוא לימוד המשנה ללא תלות מוחלטת בגמרא כיחידה שלמה שהבנתה טמונה בתוכה¹⁰. כוונת הדברים היא בשני עניינים:

האחד - חיבור, שהיתה רוח הקודש בכתיבתו ושמהווה סיכום לתורה שבע"פ, סביר שיהיו מוטבעים בו רבדים עמוקים ביותר, מעבר לרמת הפשט הפשוטה.

השני - הגאון מוילנא¹¹ טוען כי לעיתים פשט הגמרא במשנה איננה פשט המשנה, ועל כן הגון הדבר להסביר את המשנה אחרת מהגמרא, אף שלהלכה יש לומר כגמרא. יותר מכך, אומר הגר"א¹² שהתלמוד הבבלי נאלץ להסביר את המשנה שלא כפשוטה עקב זה שהיתה להם מסורת אחרת להלכה ולעיתים מזומנות ברייתא אחרת, ומכיוון שמשנת רבי היא שנתקבלה להיות כתובה, אזי ביארו האמוראים כיצד ניתן למצוא את דבריהם במשנה על אף שלא היתה זו כוונת המשנה. הרי אי"כ שייך לבאר את פשט המשנה אחרת מהאופן שבוארה בגמרא.

אנו נוסיף שכיוון ששבעים פנים לתורה ולדורות שונים ראויים לעיתים בחינות שונות ולעתיד לבוא הלכה כבית שמאי ע"פ מידת הדין¹³, אז פרשנות הדברים לעיתים שונה בתקופות שונות בתורה שבע"פ, ובכול יום לומדים במתיבתא דרקיעא ספר הזוהר עם

6. קדושת הלוי, ליקוטים.

7. יומא ה', אגדת בראשית פרק סח ד"ה: "בשנת שתיים לדרייוש".

8. כהסבר הגר"א את הכפילות המילה אמת - בשתי אמיתות הנחוצות להלכה האמיתית - התורה לאמיתה והכרת המציאות כמות שהיא "שבשינוי מעט מתהפכת החלכה" (רש"י כתובות נו. ד"ה: "הא קמ"ל").

10. כך היה אופי הדיון אצל מו"ר שבדרום הרב רא"ם הכהן והרב בנימין קלמנון.

11. שרי המאה חלק ב' פרק י' (ראה שם אף הדגמת הענין).

12. הקדמה לפאת השולחן, "יד בנימין" ירושלים תשכ"ח, דף ה (סוף עמודה ראשונה): "כל חסורי מחסרי שבתלמוד... לא חסרא כלל בסדר שסידר רבנו הקדוש אמתניתין, ולא אורכה שחיסר דבר רק דרבי סבירא ליה כחד תנא דאליביה סתמא ולא חסר כלל אליביה וגמי סבירא לה כאידך טעמא ואליביה קאמרה הגמרא חסורי מחסרי".

13. קדושת הלוי ע"פ כתבי האר"י.

פירוש חדש¹⁴. ואין לדיין אלא מה שענינו רואות, ולדורו של יפתח ראויה תורתו של יפתח כפי שלדורו של שמואל, הנהגתו של שמואל.

הקדמה ג. - הקדמת רקע - האשה כשפחה

המגדל עוז על הרמב"ם מדבר על לקיחת אשה כשהדבר נעשה נגד רצונו¹⁶, שהקניין מועיל כי ניתן להניח שהוא התרצה בכך "שנותנין לו שפחה לשמשו"¹⁷.

אף היחס המצופה מהאשה לבעלה כפי שנוסח אצל הרמב"ם הוא:

"צוו חכמים על האשה שתהיה מכבדת את בעלה ביותר מדאי ויהיה עליה מורא ותעשה כל מעשיה על פיו ויהיה בעיניה כמו שר או מלך מהלכת בתאוות לבו ומרחקת כל מה שישנא".

(הלכות אישות פרק טו הלכה כ)

התייחסויות אלה הנובעות מהבנת ההגדרה העקרונית בתורה "ואל אשך תשוקתך והוא ימשול בך"¹⁸ המתאר תלותיות של האשה באיש והכרה בכך שהוא המושל בה.

הם נובעות גם כן ממצייאות חוקתית והיום עדין חברתית "דה פאקטו" של מעמד האשה בבית ובחברה ככלל.

אמנם במפורסמות הוא שחז"ל דאגו לזכויות האשה, ויש הרואים בכך דאגה לשמירה על מעמדה, אך זה אינו בא להצביע על מעמד גבוה יותר אלא על הגנה על החלש - "כבודה במקומה מונח". כך התבטאות הריטב"א¹⁹ שהנושא אשה "הרי הוא קונה אדון לעצמו" זה בסך הכל על משקל "קנה עבד קנה אדון לעצמו".

אמנם היו תפיסות ביחס לעבדות נאורה בה תופסים את האדון כמי שמנהיג את העבד בצורה הבריאה ביותר בשבילו וכי הוא מקדם אותו להכרות נכונות²⁰, אולם אין זה כיום התפיסה המקובלת במוסר החירות הנתפסת כיסוד גבוה יותר מאשר הנחלת תרבות וערכים כל עוד אין הם פוגעים בכך בחירויות של שאר אנשים²¹.

14. הבעש"ט בשם אחיה השילוני (דגל מתנה אפרים פרשת בא).

15. רבי שם טוב בן אברהם גאון - תלמיד הרשב"א.

16. ראה נספח בסוף ההערות בעניין זה.

17. על הרמב"ם הלכות אישות פרק ד הלכה א.

18. בראשית ג, טז.

19. קדושין דף (ו) א.

20. תפיסת האפרוטורפוסות הינאורה של האמפרייליזם הבריטי ובאופן דומה ביחס למוסד העבדות המושתת בנורות הרב קוק (אגרות א' עמ' צב-צח, קב-קג).

21. אנצקלופדיה עברית ערך חירות.

ישנם גם תפיסות ביחס להתאמה של האשה לטבעיות שלה מתוך ראיית טובתה וטובת המסגרות המשפחתיות אולם גם אז היא ממלאת משבצת הכובלת אותה סביב הבית, הילדים ותחומי עיסוק מסוימים.

אחר כל זה כש"מעכלים" שביסוד הנישואים מצווה לקנות את האשה הרי שיש כאן שוב הנצחה של ה"והוא ימשול בד", עונש מדה כנגד מדה על שליטתה בו במסירתה לו לאכול מעץ הדעת.

ברגע שמוסד הנישואים משתייך למוסד העבדות, גם אם יש בו שמירה על אי אלו זכויות, זה נראה כמעין משטר "אפטארהייד". ברגע שמוצאים כי זה מובע בהקשר לנשיאת אשה אז במבט ראשון מוסד הנישואין מקבל אור לפיו האישות היא מעיין שפחות ובהתאם נלווה יחס כאל רכוש או חפץ וכ"כ מעמד נחות שניתן לבטאו על משקל ברכות השחר: "ברוך אתה ה' שלא עשני עבד", "ברוך אתה ה' שלא עשני אשה" או לחילופין 'צידוק הדין' - "שעשני כרצונו".

פתיחה: קניין אשה לפני הנישואין

התורה מצריכה כתנאי מקדים לנשיאת אשה "קניחה", כלומר הליך של קניין. תז"ל קראו לזה אירוסין, קידושין או קניין²².

המקור בתורה לצורך בקניין מופיע ביחס לנישואי אשה:

"כי יקח איש אשה ובעלה."

(דברים כ"ב, יג, וכן בדברים כ"ד, א)

כשהדרשן הלומד על אופן הקניין מזהה את המינוח "קניחה" לעניין נשואין בנשואין, ל"קניחה" שבקניין שדה²³. השוואה זו למעשה מתבקשת כבר בפרשת חיי שרה "ולקחת אשה לבני ליצחק" (בראשית כ"ד, ד), "ויקח את רבקה" (בראשית כ"ד, סז), מיד לאחר קיחת שדה המכפלה לאחוזת קבר - "נתתי כסף השדה קח ממני... ויקם השדה לאברהם למקנה" (בראשית כ"ג, יג-יח).

יש לברר מה עומד אחר דרישת התורה לבצע קניין של האשה. ההשלכות לכך עקרוניות ביותר ביחס לתפיסת מעמד האשה בעיני התורה, וכ"כ השלכות ביחס לנישואים אזרחיים ואחרים - יש לדון האם נשואים יכולים להתחולל אף ללא הקידושין, כ"כ האם יש צורך לאחר נישואים שנעשו בדיעבד ללא קניין, לבצע עדיין את הקניין.

22. קידושין (ב.), (ב:), (ו.).

23. קדושין דף (ד:).

בפשטות קניין זה הוא ככל הקניינים, אולם מצוי בתלמוד הצהרה הטוענת שיש הבחנה בין קניין אשה כלומר קידושין, לבין קניין שפחה, שבראשונה אין לו קניין גוף²⁴.
ראוי א"כ לנסות ולהגדיר מה בכל אופן זה כן?
ניתן לענות על שאלה זו בכמה כיוונים:

א. גוף האשה אמנם נקנה לאיש אך לשם אישות בלבד, שכן בד בבד עם הקניין, חלות הגבלות שימוש, כך שהמימוש איננו כבהמה כשבהשוואה עליה אין גופה נתון למרותו למעט זכות שימוש באישות שבה - הוא לא יכול לאפשר למישהו אחר להשתמש באישות שלה ואף אינו יכול להורות לה להכין כוס קפה לאחר. במקום לדבר על קניין גוף עם הגבלות שימוש ניתן לנסח זאת בהנגדה לשפחה, כפי שזה מופיע שאין גופה קנוי לו. למעשה קונים זכות שימוש באישות.

ב. קונים לא את הגוף אלא את הישות - את 'האשה', כלומר: המושג המשפטי ולא הגוף הפיזי²⁵.

ג. שיטת התוספות²⁶ היא, שאין קונים דבר, אלא שהקנין הוא הליך המוביל את האשה להיות בעמדת המתנה לנישואין. הייתי מגדיר את זה מעין קניית זכות של בלעדיות או רכישת אופציה.

ד. עמדה קיצונית מהקודמת מציע האבני מילואים²⁷ - עושים מעשה קניין אך לא קונים שום דבר - רק יוצרים חלויות איסוריות.

האשה מאז ועד היום נמצאת במעמד כזה בחברה שלא תמיד ידאגו שלא ישתעבדו בה, והיא בהרבה מקרים אף כיום, שיש גורמים שיעמדו לעזרתה, מעדיפה להבליג - "ואל אישך תשוקתך והוא ימשול בך" (בראשית ג, טז).

האם התורה רואה זאת כדבר אידאלי, או שמא רק משלימה עם מציאות נתונה ומנסה להיטיב ולעדן אותה? או שאולי הרבה יותר מזה: התורה יוצרת תשתית למציאות אחרת? ננסה להתבונן במשנה ובגמרא ע"מ להתרשם בעניין זה.

24. גיטין דף (פה:).

25. הגדרה זו יש בה לישוב את שאלת התוספות: מדוע הניסוח של המשנה הוא "האשה נקנית" ולא "אשה נקנית".

26. קידושין ב: ד"ה: "דאסר לה" - "במה שמתיוחדת להיות לו - היא נאסרת לכל".

27. סימן מב, סעי' א, "דאין גופה קנוי לבעל ואין בקידושין כי אם שנאסרה ע"י לכל העולם.

בראי עריכת המשנה²⁸ :

א. קניין האשה לפי המשנה

מסכת קידושין עוסקת בחציו הראשון של פרק ראשון בקניינים שונים. תמיהה שיש להתמודד עמה היא, לשם מה הזקיקה התורה קניין באשה? אפשרות אחת היא שיש בזה מן המקובל ביחס כלפי האשה בעולם העתיק, רק שהמשנה עידנה הדבר בהדגישה את מיקום מערכת זו בפסגת שאר קניינים. פתיחת פרק ראשון, בשונה מפרק שני המדבר על 'האיש המקדש', מצביע על יחס אחר לקניית האשה והוא ההקדשה - יצירת חלות של יעוד ויחוד על האשה. יוצא א"כ שיש כאן קניין שמשמעותו היא שונה משאר קניינים בהשתייכותו אף לעולם ההקדשות²⁹. ע"מ להתייחס באופן יותר שלם יש להקדים התמודדות עם עניין אחר שיש בו קושי רב והוא שיקולי העורך בסדר המשנה בפרק הראשון של המסכת. ראוי על כן לברר קודם כל עניין זה. אמנם המאירי בעניין זה מתבטא: "שיתגלגלו בו דברים שלא מן הכוונה"³⁰. אך דרכנו היא שחכמה עמוקה ישנה בעריכה וסגנון המשנה כפי שמוכיח שוב ושוב לימוד מעמיק של סדר וסגנון המשנה.

ב. סידור משניות פרק ראשון - קשיים

שני קשיים בולטים יש בעריכת הפרק: חלקו הראשון עוסק בכל עולם הקניינים. לכאורה אין לכך ענין עם מסכת העוסקת בהכנסת אשה לאישות. הקניינים, יותר היה ראוי להם להופיע במסכת בבא מציעא. ההצגה יחד עם מכלול הקניינים, מציג את קניין האשה, גם אם הוא בראש פירמידת הקניינים, כחלק מעולם זה. חלקו השני עוסק בסיווג סוגי מצוות וסיווג קבוצות וחובסם במצוות. אף זה מה עניינו עם מסכת קידושי אשה, שלכל היותר הינה מצוה אחת מני רבות³¹!?

28. בסוגיה זו עסק בעריכות הרב יהודה שביב בנטועים גליון ג במאמר המוקדש לפרק ראשון בקידושין - סדר ותבנית.

29. הצבעה נוספת על כך יש בהמשך המשניות בפרק ראשון המתייחסת להקדשות: "רשות הגבוה בכסף ורשות ההדיוט בחזקה אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט" (קידושים פ"א מ"ו).

30. חידושי המאירי תחילת קידושין.

31. אמנם לפי החינוך והרמב"ם יש מצווה לקדש אשה. אפשר שהיא "הכי תמציי" לקיום מצות פרו ורבו - כך ממילא צריך להנשא.

הרב יהודה שביב, לו אני חב רבות בגישה ללימוד משנה, עסק בשתי שאלות אלה בהרחבה.

ג. פתרון הרב שביב

הרב שביב³² מיישב, שהמשמעות לה מתכוונת המשנה במושג קניין ביחס לאשה איננו כלשון חכמים, אלא לשון התורה לפיה משמעות קניין היא יצירה³³. ביחס לשאלה הרי לשון משנה היא לשון חכמים, הוא מבסס יפה כיצד חז"ל השתמשו במשנה במקומות אחרים בלשון קניין כלשון התורה³⁴. ביחס לשאלה השניה הוא מיישב כי הנושא הבסיסי הוא שמצוות פרו ורבו היא מצווה רבה וכיוון שהיא התוצר של הקידושין ומגמתם אזי ראוי לעסוק בחשיבות של מצווה חשובה זו.

אמנם מגמתי כאן היא להציג פתרון שונה. אולם, ברצוני להבהיר ולהדגיש שלא רק שחלק מרכזי בלימודי ביחס לגישה ללימוד משנה ממנו הוא, אלא אף הבנתי בסוגיה זו נזקפת רבות למאמרו שהעלתה את "רף" ההבנה שלי לעין ערוך.

ד. הסבר עריכת פרק ראשון

המושג 'קניין', 'משרשר' את רשימת סוגי הקניינים המובאים, הכוללים אף שדות ומטלטלים, כך שגם אם נכיר בכך שמציאות קניין אשה בראש הרשימה נותן לה את מעמד הבכורה בין כולם, בסופו של דבר, היא בכל אופן הפסגה באותו עולם של נשלטים, בו ה'בעלים' שולט על הטפל יחסית.

לעני"ד כל עולם הקניינים אינו במשמעות של שליטה, אלא של שייכות.

האדם הינו בעל רבדי קיום שונים. בפשטות שיכות האשה אליו איננו ברובד הגוף אלא הנשמה.

אף אם נדבר על שיכות של הגוף כחלק מהתפיסות שהעלנו לגבי מה נקנה³⁵, אז יש לראות זאת כשייכות שאין שולט ונשלט, אלא מכלול אחד ואחדות אחת של השייכים זה לזה, כך שאין לו סמכות על גופה.

ע"פ הבנות אלה, לעני"ד, יש לומר שאין מסכת הקניינים המובאת בפתחת המסכת עקב הזכרת הקניין באשה אלא כלי המסייע בהבהרת מהו קניין אשה, וזאת ע"י הקבלתה

32. קידושין פרק ראשון - סדר ותבנית - נטועים גליון ג'. הוצאת תבונות מכון "הרצוג".

33. "קניתי איש את י-ה-ו-ה" (בראשית ד, א), "מלאה הארץ קניינך" (תהלים ק"ד, כד), "'קונה שמיים וארץ" (בראשית י"ד, יח).

34. "חמשה קניינים קנה לו הקב"ה בעולמו" (אבות ו, י) "עשה לך רב וקנה לך חבר" (אבות א, ו).

35. עיין בפתחה.

והנגדתה לשאר קניינים. אנו נסביר עניין זה ונבסס אותו יותר בהמשך, אחר ההתבוננות בגמרא.

ביחס לשאלה "מה עניין העיסוק במצוות בחלקו השני של הפרק":
 מוסד הנשואים הוא עניין קדוש ויסודי ביותר בגדרים של ואהבת לרעך כמוך, שלימות האדם, שמחתו, מצוות פריה ורבייה ועוד.³⁶
 בביטויים "נשואים" ו"קידושין" מדובר על מוסד בעל ערך עליון - מצווה גדולה מאוד - לא הכנסת "שפחה" לבית - עניין שכפי שנראה בהמשך וכפי שמבררת הגמרא, טמון כבר בלשון המשנה הראשונה.

הגמרא

לכאורה סוגיית הגמרא הסבוראית³⁷ עוסקת בענייני דקדוק ולא מהות, בהתאם - מקובל בישיבות לדלג על דיון זה. לפי זה מובן מדוע רב אשי לא ראה צורך לדון בדיון זה. (במיוחד כאשר קשה להזדהות עם השיקולים המנחים בסוגיה³⁸). אולם התבוננות יותר יסודית מגלה כי בדיון הסבוראי עולים צדדים המבהירים את תוכן קניין האשה עד כדי כך שהשתכנעתי שמה שעומד מאחורי הדיון איננו שעור בדקדוק, שאף איננו יכולים להזדהות איתו, אלא דיון שעניינו בירור יסודות החירות והבעלות בקניין האשה. נעמוד על הנקודות העולות בדיוקים של רבנן סבוראי, שאחר הערכה מחודשת הנם יסודות הנושא בכללותו.

סקירת הדיונים ותוצאותיהם היו סביב:

- א. השימוש בלשון דרך ע"מ להצביע על ביאה.
- ב. השימוש בלשון שלוש ואשה, ע"מ לדבר על האשה.
- ג. שימוש בלשון קידושין ע"מ להבהיר את הפאן של קידושין ולחדד אופי הקניין.
- ד. לעומת שאר קניינים, קניין אשה הוא חידוש שיש צורך בקניין.

36. מחלוקת ראשונים אם יש מצווה לקדש אשה. למעשה, אף אם הרמב"ם סובר שאין, אז פרו ורבו ייצור מצווה כזו.

37. איגרת רב שרירא גאון.

38. גם עם ההקשר שבו מובא הוא נשי אין זה סיבה למנות את מספר הדרכים בלשון נקבה כאשר המילה "דרך" משמשת באותה מדה גם בלשון זכר.

א. השימוש בלשון דרך ע"מ להצביע על ביאה

"דרך גבר בעלמה, כן דרך אשה מנאפת אכלה ומחתה פיה" (משלי ל, יט-כ) ובלשון חכמים לאזנות הגבר "מצעדי גבר" (ברכות השחר). יש בהדגשה זו הבהרה על אופי הקניין ועניינו התנאי, כך מבהירה הגמרא, רצה לרמז שמוקד העניין הוא ביאה בין אם זה אופי הקשר הכולל התייחסות ומעשי אישות על הצד המעשי - דרכים - עניין ביאה (פרו ורבו או קידושין - יחוד) או שהיא הצלע האבודה - השלמת האדם.

דבר זה מבהיר ביותר את הצורך בקניין, ושהאיש הוא הקונה שכן מדובר על השלמת האיש כאשר הוא ראוי לכך. בדיוק כמו בתחומים אחרים, שבהם עניין האדם שישתדל להשלים את עצמו, כן בעניין זה. כל זה אף מבהיר מדוע מדובר בקניין שאין היא יכולה לבטלו שכן זה ביטוי לכך שהאיש והאשה הם יחידה אחת, שלמות אחת שבאופן עקרוני אינה ניתנת להפרדה.

ב. השימוש בלשון שלוש והסבת הדיון על האשה ע"מ לדבר על האשה

הגמרא מתייחסת לכך שהנדון הוא האשה ונוקטת שני הסברים לכך:

הראשון: אילו היה הנוסח "האיש קונה" הינו חושבים בטעות שאשה יכולה להיקנות בעל כרחה.

השני: אין זה נכון להשתמש בלשון כזו כיוון שיש לציין אף את המקרים בהם האשה משתחררת כאותו נושא משפט כלומר "האיש מקנה" וכיוון שחוץ מגט האשה משתחררת במיתה, לא נכון לקרוא לכך מציאות שהאיש מקנה את האשה כי השמים הם המקנים אותה לחירות במציאות של מיתה.

בהתייחסות פשוטנית ניתן לומר שהיה פה שיקול דקדוקי להכריע בין שתי אופציות, ושיקול קל הוביל לנוסח זה במקום היותר מסתבר: מזוית האיש, שלומד את המשנה ושהוא הדומיננטי במעשה הקניין.

אולם בגישה שהדברים הם קצת יותר מהותיים יש כאן חשיפה עמוקה למדי על מערכת היחסים הנבנית:

לגבי ההסבר הראשון יש כאן הבהרה שעם כל הצדדים של הדומיננטיות של הבעל, יש כאן יסוד של חירות שהקשר מתחיל אך ורק מתוך בחירה. אמנם הוא מגיע למצב של אין חזור באופן רגיל, אבל יש כאן ניגון נוסף שמתנגן והוא - הפיכת הבעל למרכז חייה דבר הנחוץ להתמסרות מוחלטת שלה אך ורק לו, דבר שהוא צורך נפשי, והוא בריא מבחינה נפשית ורוחנית לשני הצדדים. יש בזה גם צד עקרוני והוא, שלמעשה נוצרה כאן ישות אחת שאינה ניתנת להפרדה.

אף ההסבר השני ממשיך לפתח נקודה זו. "אין האיש מקנה (את האשה לעצמה) במותו, אלא מין השמים קמקנו לה" - לכאורה דקדקנות יתר לא משמעותית ולא אך זאת, היה שימוש בלשון דרך אף שהוא איננו מתאים לכל דרכי הקניין שאותם הוא מייצג.

נראה לי שיש כאן עמידה על נקודה עקרונית והיא, שפירוק הקשר איננו כפי שיכול להצטייר נתון בידי הבעל ה"דיקטטור", אלא דבר הנתון בידי שמים שכן אף חיי הבעל נתונים בידי שמים. אף זה שהאשה לא יכולה לפרק את הקשר - משמייים הוא. בכל אופן אם ירצו מן השמים, האשה בכל אופן לא "תיתקע" - "לא אלמן ישראל".

שתי נקודות נוספות יש כאן. האחת, שנרמזות אף מהשימוש בלשון דרך והוא שבלשון "האשה נקנית" הפאסיביות של האשה רומזת לטפלות של האשה לאיש, כשאין העניין להצביע על נחיתות, אלא לומר שהיא הופכת לחלק ממנו, מתמזגת עמו ולא כשתי הוויות העומדות כל אחת בפני עצמה.

השניה, סיבה נוספת בפאן אחר, היא הרמיזה על 'האשה' של הקב"ה - כנסת ישראל - שמסכתות נשים ככלל מתיחסות לרובד זה כמשל³⁹.

ג. שימוש בלשון קידושין

הגמרא נקטה שזה לשון חכמים וכי נקטו לשון דאורייתא ולשון חכמים. בהסתכלות שטחית זה נועד רק בצד ההבהרה שהמינוחים הם זהים. אולם במחשבה יותר יסודית נראה, שהשיקול בהצגת שתי הלשונות, וכ"כ שימוש חכמים בלשון אחרת לציון הקניין, נובע מהצורך בהבהרת מהות הקשר שהקניין יוצר ומהצורך לחדד את אופי הקניין עצמו.

לשון קידושין מצביע על החלת איסורים בה. קדוש מובנו נבדל - מופרד מאחר - מיוחד. הוא גם מצביע על הפרדה מסוימת מעולם החומר וקשר לרוחניות כדבר הקשור לעולם ההקדש (על אף השימוש במושג זה להפרדה ושיוך לזנות: "מוקדשת לזנות". עצם המושג קדשה = זונה⁴⁰).

עניין זה מסביר ג"כ את שיבוץ המשנה העוסקת בדין הקדש בקובץ הקניינים:

"...רשות הגבוה בכסף ורשות ההדיוט בחזקה אמירתו לגבוה כמסירתו לחדיוט".

(קידושין פ"א, ו)

יתר על כן, הופעת המשנה בסיום הקובץ, מבליט אותה וכך יוצרת השוואה כיאסטית לקניין אשה, הפותח את הפרק.

נקודות השוואה:

39. המהרש"א על נדרים לח. מביא שרש"י על התורה אומר שהכלה היא התורה והחתן הוא ישראל, אך המהרש"א דוחהו ואומר שבכל מקום הקב"ה נדמה לחתן וישראל לכלה.

40. יש לציין שמוסד הזנות בעולם האלילי היה חלק מהפולחן של המקדש האלילי.

- א. גבוה נקנה בכסף בניגוד להדיוט הנקנה בחזקה – בהתאמה אשה נקנית בכסף ולא בחזקה⁴¹.
- ב. עצם הזהות הפילולוגית בין הקדש לקידושין (אף שלא היה שימוש במשנה בלשון הקדש).
- ג. חשיבות הדיבור, שבהקדש הדיבור הוא המבצע את הקניין, ובקידושין יש בדיבור הקפדה יתרה משאר קניינים: בהקפדה שדווקא האיש יאמר⁴² והדרישה לאמירה מפורשת של העומד להתרחש⁴³.

ד. שימוש בלשון קניין

כפי שכבר עמדנו על כך, יש בזה הבהרה של השלב הזה שביצירת הנשואין. קרי האשה שיכת לאיש וקרי האיש רוכש את האשה.

אך יש עניין שראוי לעמוד עליו. לעומת שאר הקניינים, קניין אשה הוא חידוש של התורה שאומרת לנו שיש צורך בקניין - מערכת של אישות יכול להתבסס על קניין הדדי או הסכם הדדי של שותפות.

יש דיון בפוסקים לגבי אשה שנישאה ללא קידושין אם יש צורך להשלים רק את הקידושין, או שיש לחזור אף על שלב הנשואין. אמנם ניתן לומר שהנשואים זה עצם החיים יחדיו וכי חופה או שאר דברים הנחשבים העברה לרשות הבעל הנם רק מדגם מעצם החיים ביחד כך שאין צורך לעשות 'טקס נשואים' אפשר שעדי הקידושין, במקרה זה שכבר חיה בביתו למעשה, עדים כבר על קשר ברמה של נשואים.

יש מי שאומר שנוסח הברכה "ע"י חופה וקידושין" מבהיר כי אין סדר העניינים משמעותי, וחלק משיטות הראשונים בגדר חופה נעשים היום בשלב שלפני הליך הקניין. למשל כיסוי פני הכלה בהינומא ע"י החתן, הנעשה בחתונה עוד לפני הקידושין. לשיטתם ברור שאין הקניין רק שלב הראוי להקדים את הליך הנשואין אלא הוא יוצר רובד מסוים שהוא משמעותי למערכת הנשואים.

אמנם ניתן לטעון, שממד החירות של האשה דומיננטי מאוד, שכן האשה בוחרת אם להסכים לקניין, אולם אין בכך להכחות את המצב השיעבודי אליו היא נכנסת בכך

41. אמנם ניתן לדון על ביאה באשה כחזקה השייכת באשה, אך ההשוואה ניכרת ע"פ פשט הלשון. חוץ מזה, שביאה הנה במדה רבה הרבה יותר חזקה מחזקה במשמעות הקשר, החיבור והדבקות שהוא הרבה מעבר לשימוש, הקיים בחזקה.

42. לפי אחד ה'מאן דאמרי' בגמרא זה ספק אם זה משמעותי אך לפי האחר זה דרישה מהתורה.

43. אמנם נפסק שדי ב"היו עסוקים באותו עניין", אך יש המסבירים שזה נחשב כמין דיבור, ויש הטוענים שמדובר כשלפני העיסוק באותו עניין הדבר עלה במפורש כך שיש רק פער זמן בין האמירה ובין הנתניה (המאירי).

שאין לה אפשרות לצאת ללא החלטתו של הבעל. אפילו ביה"ד שיכול אמנם להתערב בהקשרים שהוא רואה לנכון - צריך בסופו של דבר שהבעל יגרש.

תוספות דיון בעלי התוספות

לא רק הסוגיה במבט ראשוני עניינה דיון בדקדוק, אף השאלה המועלית בתוספות הראשון עניינה דיון דקדוקי:

"האשה נקניית הכא תני ביה'... וקשה דבההיא דתנן בתולה נשאת אמאי לא תני הבתולה נשאת".

(קידושין ב. תוס' ד"ה: "האשה נקנית")

המאירי ביטא ביחס לדברי התוספות תחושה של הרבה לומדים:

"הרבה דקדוקין נאמרו בשמועה זו על משנתינו... שאין תועלת בהזכרתן... רבותינו בעלי התוספות הוסיפו לדקדק על שנאמר "האשה" ביה'... ודורשים חסרות ויתרות כאילו נכתבו על הלוחות בסיני ואיני רואה תועלת בזכירת דברים אלו יפרשם המבין על הצד שירצה".

(קידושין ב. ד"ה: "הרבה דקדוקין")

אולם על אף ההזדהות הגדולה שהיתה לי עם דברי המאירי, השאלה של התוספות כמו הדקדוקים של רבנן סבוראי הובילו להעלאת רעיונות בהסבר עומק העניין הבנויים על הנראה במבט ראשון כ"דקדוקי עניות".

לעני"ד עלו בידנו שלושה הסברים⁴⁴ שמעלים נקודות משמעותיות ביותר:

1. 'ה' הידיעה נותן לאשה ממד של חשיבות ומדגיש שיש להבחין בינה לשאר הקניינים המופיעים בקובץ הקניינים.
2. אפשר שהעומד אחרי זה היא הטענה שהקנוי איננו גוף האשה אלא הישות: "האשה" קנויה⁴⁵.
3. 'ה' הרי היא אות שעניינה היא נקבה⁴⁶. הרי א"כ עוד אמירה 'נשית' מעבר לצדדים הלשוניים שהועלו בגמרא: דיבור על האשה במקום

44. התוספות עצמו נוקט בדרך אחרת.

45. דבר זה נצטרך לבאר יותר, כי לכאורה אם הרובד הבסיסי ביותר קנוי אז ק"ו שהגוף קנוי! הסבר העניין הוא בכך שבמישור פנימי הם ישות אחת אך במישור הפיזי הם נפרדים.

46. ה'ה' משמשת כהטיה ללשון נקבה, בתורת הקבלה היא מציינת את הצד הנקבי שביחוד (הבינה, המלכות - השכינה), צורתה מורכבת מהאות 'ד', המציינת את הכיוונים בארץ, הנתפסת כנקבה במכלול של שמים וארץ או רוחניות וארציות ובתוך ה'די' הרגל של ה'ה' שבקרבה היא אות 'י' תחתונה, כשאות 'י' היא אות ברית קודש - צורת ברית המילה.

האיש והשימוש בשלוש במקום בשלושה, היוצרים דומיננטיות של לשון נקבה וההתמקדות בה המצביעים על מרכזיותה.

כנסת ישראל - כלתו של הקב"ה

האפיון הנשי של ה' שהמסכת פותחת בה מצביעה על רובד נוסף שישנו כאן, והוא העיסוק באשה ברבדים שונים של המציאות, וברובד המדבר אלינו ביותר - קידושין של הכלה, עם ישראל וכנסת ישראל, לקב"ה וכניסתה לביתו - ארץ ישראל.

בהקשר זה מסכת גטין קודמת לקידושין⁴⁷, אף שהגט שייך רק אחר קידושין, עקב יפן של משל שיש במסכתות אלו מעבר למישור הפשטני של אשה - הקידושין הוא שלב הבא אחרי הגירושין בהקשר תיקון גלות השכינה ושיבת ישראל לארצו - אז יש שוב קיחה של שדה עפרון - שוב קיחה של עם ישראל וקידושין ונישואין לקב"ה⁴⁸.

ריקוד החתן והכלה

אותה מערכת יחסים המעוצבת בין איש לאשתו הנה דגם למערכת של הקשר בינינו לקב"ה. ואף יותר מכך, היא מובילה להבנתו של הקשר וכך להשקעה שלנו בבניתו ובשכללו.

קניין האשה הוא נגזר ישיר מקניין הקב"ה אותנו. וכמו שיצירתנו הנה הבהרת יחודו שאנו חלק ממנו⁴⁹ כך אף קניין בת הזוג של כל איש.

ההבהרה שאף המורכב הוא למעשה אחדות אחת גדולה, כאשר יש בכך העצמה והבהרה של גודל האחדות בגילוי האנרגיה העצומה הטמונה ב"בקיעה של האטום"

47. שיטת הרמב"ם וכדוגמתה במאירי היא, שהקובע את הסדר הוא קשר הגיוני הבנוי לעיתים על סדר הגיוני לעיתים ע"פ סדר הפסוקים ולעיתים ע"פ קשר אסוציאטיבי. אך המשכנע בזה לעניין היא שיטה המובאת ב'ר' תנוך אלבק בפתיחות לסדרי המשנה (פירוש אלבק למשנה) - לפיו הקובע את הסדר הוא מספר הפרקים בכל מסכת - מהגדול לקטן.

48. רעיון זה אף בא לידי ביטוי בתופעה מיוחדת הקיימת במסכת גטין והיא שיש עיסוק רחב ביותר, בארץ ישראל ובהקשרים הנובעים מהגלות ממנה (מדינות הים, ערכאות הגויים, כותים ועוד). הרושם הראשוני הוא כביכול שהתגלגלו לעניין באופן אסוציאטיבי כדרך הגמרא, אולם נראה לומר כי מדובר על אמירה שנמצאת ברובד הגמרא כי עניין המסכת הוא במישור מסוים - הגירושים מהקב"ה. ובפועל "ויצאה מביתו" - מארץ ישראל. ובאופן מעוצם בקטעים העוסקים באגדות החורבן ששובצו דוקא במסכת קידושין. העיר את תשומת לבי לעניין זה הרב אבי וולפיש נ"י. תופעה דומה של רובד סמוי עמוק אנו מוצאים במסכתות כתובות וקידושין.

49. אנו חלק אלוך ממעל "ישראל אוריתא וקוב"ה חד הוא".

האחד והיחיד וההרמוניה הסוררת ביניהם על אף ואף יותר מכן, מתוך השלמות המתגלה מה"לב השבור".
 התבוננות על תוצאות הדיון העוסק במשמעות עמוקה מצביע כיצד שאלה לא משמעותית ברובד חשיבה מסוים מהווה קצה חוט לחשיפת השורש.

הקניין בעולמם של חז"ל

לא בכדי רבי כתב לשון קניין מול קידושין, המעלה את הפרובלמטיות במושג. מסכת קניינים הובאה כאן כדי לברר מושג קניין באשה.

קשה הטענה שקניין אשה זה משחו אחר לחלוטין משאר קניינים⁵⁰ כיוון כפי שהדברים מוצגים היא אמנם הקניין הכי חשוב אך בכל אופן היא קניין.

יש לומר שכל מערכת קניינים במשנת חז"ל היא אחרת מהרושם המזולזל שביחס לחפץ, ועניינו הפיכת הקנוי לחלק מהאדם. לכן הבינו שהגדרת המושג קניין אצל חז"ל היא קבלת בעלות על חפץ, שכן כשזה הופך להיות חלק ממך אז יש לך שליטה על הדבר ואתה נוהג בו כבעליו.

לכן בלשון התורה קניין הוא יצירה - זה משום שיש בקניין יצירה ההופכת להיות חלק ממך ולכך גם מופיע בחז"ל במשמעות כזו שכן למעשה אין כאן שתי משמעויות אלא משמעות אחת עם צדדים שונים: שייכות חדשה יש בה יצירה חדשה ויש בה בעלות חדשה.

ראיות רבות יש לכך שכך תפסו חז"ל את עניין הקניין. נציין אחדים מהם:

- "הגוזל פרוטה מעני גוזל נפשו" אמנם ניתן לומר שהכוונה היא בכך שהפרוטה אצלו היא חיונית ביותר אולם הביטוי ע"פ דברנו הוא ממש כפשוטו.
- ההקפדה של יעקב אבינו ללקט פחים קטנים - כי זה חלק מישותו.
- משפחת יעקב מתוארים כשבעים נפש בלי לציין את הנשים - "איש וביתו" הם יחידה אחת.
- בפרק מרובה מובאים מערכת לימודים לחיוב כפל הכולל בתוכו שיקולים שדברים, לפי רמת הקדושה שלהם, יחייבו תשלום כפל - כגון יש לו קדושת בכורה, אם טמא אז מטמא את האדם הבולעו בכניסת הבשר לבית הבליעה. הדבר בלתי מובן עד שמבינים שעצם תשלום הכפל הוא חוץ מהחזרת הגנבה, החזרת פיצוי על הפגיעה הנפשית בכך שחלק מישותו של הבעלים נלקח - דבר המוחש בצער שיש מהגנבה.

50. כפי שיישב הרב יהודה שביב, במאמר הנ"ל נטועים ג'.

צורך בקניין האשה

הגמרא נקטה, שהשימוש פעם בלשון קנין ופעם בלשון קידושין כדי לציין את קניין האשה, הוא שימוש בשני הלשונות שיש: לשון תורה ולשון חכמים. שימוש בלשון קנין שהוא השם מהתורה לקידושין, אינו רק עניין של טרמינולוגיה אלא הוא של מהות: יש כאן יסוד של קניין ולא רק חלות של קדושה. למה התורה חידשה את הקניין? מה קונים?

יש לומר שמוקד הקניין הוא יצירה חדשה והיא איחוד בין איש לאשה - "על כן קרא שמם אדם"⁵¹.

ההתייחסות והביאה היא רק בשנים שעוד לפני כן הפכו להיות יחידה אחת ע"י קניין. יש בגישה זו פתרון כיצד מצד אחד האשה כלולה במערכת הקניינים, ומאידך אמירה לכאורה מחדשת למדי שאין זה קניין בהבנתו הרגילה, שבו בלי משים, עיקר הוראת הקניין, שהיא השיכות והשליטה - היא רק צד נוסף.

אמנם התורה לכאורה נוקטת עמדה בעניין: "ואל אשך תשוקתך והוא ימשול בך"⁵², אולם זה תאור המצב הקיים בעקבות החטא - תאור מצב ולא הוראה לגבי הרצוי לנהוג.

אין זה דבר שולי שאין אפשרות לקדש/לקנות אשה שאיננה יהודיה לאישות. קניין הקידושין איננו בעלות על האישות אלא יצירת איחוי בין האיש והאשה, שכן מי שבאמת שייך לקנות אותו - אי אפשר שזה יהיה בסיס לקשר של אישות⁵³.

כמו כן איסור הפילגש על ידי התורה כך שרק קטנה יכולה להיות שפחה ואף זה כל עוד שאיננו נושא אותה, והגדולה יכולה להיות רק אשה נשואה, ממגר את הלגיטימיות של מוסד העבד כמערך של אישות, כאשר אשה שאיננה יהודיה שהיא שפחה אסורה לו ביחסי אישות. האישות הוא מסגרת של התאחדות והשתלמות של הדמות שב"פרו רבו". ב"פרו" היא ההתאחדות בזיווג ובעיסוק ביצירת נפש וגוף חדשים, וב"רבו" ההובלה ליצירה בפועל.

"כי יקח איש אישה" הינו כפי שמלמדנו אבי תורת "זוהר-הנפשות" והזיווגים ביניהם⁵⁴ שהאיש מחזר אחר האשה שכן:

51. בראשית ה, ב.

52. בראשית ג, טז.

53. אמנם ניתן לאמר שיש כאן שני צדדים שאינם תלויים זה בזה 1. צריך לקנות את האשה. 2. אי אפשר לחיות חיי אישות עם גויה, אולם ניתן להציג הדברים באופן אותו הצגנו.

54. ר' שמעון בר יוחאי זיע"א.

"אדם שאבדה לו אבדה בעל האבדה מחזר על אבידתו".

(קדושין ב:)

אין זה מציין רק את ההשתדלות של האיש להגיע להשלמתו על ידי בת הזוג "ודבק באשתו והיו לבשר אחד", אלא חזרה לטבעיות הראשונית שלו: "בשר מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לוקחה זאת", כשתפקיד האיש כפרט, וככלל בעולם הוא לעסוק בתיקון עצמו.

